

CZIBERE IBOLYA

A CSALÁDSTRUKTÚRA JELLEMZŐ TÍPUSAI A MAI MAGYAR TÁRSADALOMBAN

Bevezetés

A családi rendszerek sokszínűsége, a folyamatok és változások összetettsége szinte lehetetlenné teszi, hogy átfogó képet adhassunk a családszerkezetek (át)alakulásáról és a mögötte húzódó erőkről. A tanulmány ezért e témának csupán egy kis szeletével, a különböző családstruktúrákban megjelenő egyéni percepciók és a szubjektív elégedettségi szintek különbségein keresztül leírható családszerkezeti jellemzőkkel foglalkozik. A megalapozó elméleti felvezetést követően ismertetjük a kutatás alapjául szolgáló adatfelvétel leglényegesebb ismérveit, valamint a különböző együttélési mintákat illusztráló változókat és az alkalmazott módszertani eljárásokat. Az adatfelvétel 2018-ban zajlott az MTA Mobilitás Kutatási Centrum Kiválósági Együttműködési Program keretében. Elemzésünk középpontjában az eltérő településtípusok által meghatározott családi együttélési formákon belül megragadható, a családtagok által szubjektív alapon értékelt családi jellemzők (osztályhelyzet, elégedettség, megélhetési biztonság, előrehaladás stb.) kombinált értelmezése és eltéréseik vizsgálata áll. Eredményeink sorában bemutatjuk a családi együttélések formális mintázatait a lakóhely, az anyagi boldogulás és a szubjektíve érzett státuszhelyzet alapján. Értelmezzük az egyes családszerkezetekben a gyermekkori családhoz és a családtagok 10 évvel korábbi helyzetéhez képest megélt mobilitási irányokat, a stagnáló, felfelé vagy lefelé irányuló mobilitást megélők családjainak egyéb jellemzőivel összefüggésben. A tanulmány végső célja, hogy megkonstruáljuk azokat a tipikus magyar családformákat, amelyek a településtípus, a családtagok száma, a családi állapot, az iskolai végzettség és a szubjektív osztályhelyzet alapján klaszterelemzéssel kialakíthatók. Az eredmények azt mutatják, hogy a megadott szempontok szerint négy családtípus különíthető el, amelyek a kidolgozott megközelítésben alkalmasak a magyar családok tipizálására.

Elméleti alapok

Az 1950-es évek nukleáris családmodellje egészen napjainkig meghatározta a családmodell társadalmi, jogi, vallási szempontú fogalomtárát, és egy olyan szűk családformával azonosította, amelyet kizárólag a közös háztartásban élő szülők és gyermekeik alkotnak. A családfenntartó férj, a háztartásbeli feleség és gyermekeik modellje mára a családoknak csak nagyon kis részét öleli fel (Fields 2004). Elterjedt a kétkeresős családmodell, a hagyományos szerepek lassan átalakultak, olykor eltűntek vagy felcserélődtek, és a korábban ismeretlen családformák, az egyszülős, a háromgenerációs, a mozaikcsaládok vagy akár a homoszexuális, leszbikus együttélések és házasságok is egyre jellemzőbbek. Az elmúlt időszakban a háztartás fogalma is előtérbe került, amely a családnál átfogóbb rendszerként a nem családi berendezkedést is magába foglalja. A 20. században az egy háztartásban élők létszáma csökkent, a háztartás szerkezete egyszerűsödött. A többnemzedékes együttélések lassan eltűntek, az egyfős háztartások száma viszont jelentősen növekedett (uo.). A 21. század legjellemzőbb háztartástípusa a gyermek nélküli (vagy mert még nem születtek, vagy mert már elköltöztek) két felnőtt együttélése. A családok elveszítették szigorúan strukturált szerkezetüket, tagjaik pedig egyre kevesebb életre szóló döntést hoznak. Manapság már nem szokatlan, hogy az egyének életük folyamán átértékelik korábbi, családdal kapcsolatos döntéseiket, melyek természetesen nem függetlenek a társadalmi nyomástól, a társadalom norma- és hitrendszerétől vagy strukturális korlátjaitól. Ugyanakkor ez a folyamat fordított irányban is hat, az egyének is képesek hatni környezetükre, és társadalmi változásokat idézhetnek elő (Smock–Gupta 2002).

Napjainkban a familisztikus és individualista értékek között húzódó szakadék a családokról szóló legintenzívebb viták tárgya. A közösségi és az egyéni értékek egyidejű jelenléte, az állandóság és a változás paradoxonja feloldhatatlan konfliktusnak tűnik (Bengtson–Biblarz–Roberts 2007). A várható magasabb élettartam, a csökkenő születési adatok azt mutatják, hogy a felnőtt népesség életében egyre kevesebb idő telik el gyermekneveléssel (Cherlin 2005). Ezzel összefüggésben egyes szerzők (Popenoe–Whitehead 2005; McLanahan–Donahue–Haskins 2005) a gyermekcentrikusság megszűnését összekapcsolják a házasság intézményének gyengülésével. Mások inkább azt hangsúlyozzák, hogy a házasság intézménye rugalmasabb lett, és egyúttal szabadabban választható, mint korábban, vagyis a házasság forradalmi változásokon megy keresztül, de ez nem jelent házassági válságot (Coontz 2005). A családi mintázatok markáns átalakulása miatt a 20. század közepéhez képest a családi élet jóval kiszámíthatatlanabb. Ugyanakkor egy támogató partnerkapcsolat pozitívan befolyásolja az egyén közérzetét, emberi kapcsolatainak minősége szoros összefüggést mutat a társadalmi elismertség érzésével, vagyis magánjelleget (családi, rokonsági, baráti, párkapcsolati és szexuális)

kapcsolataiban tanúsított viselkedésére nagy hatást gyakorol arra, hogy mennyire elégedett a társadalomban betöltött szerepeivel (Jamieson 2011).

A 20. század második felétől Magyarországon is lezajlottak azok a strukturális változások, amelyek átalakították a családi együttélés mintáit. Egyre kevesebb gyermek születik, ami jelentősen befolyásolja a fiatalok arányát a társadalmon belül. Ezzel párhuzamosan a születéskor várható élettartam folyamatos emelkedése következtében itthon is megnövekedett a gyermek nélküli időskorúak alkotta háztartások száma, az egy- és kétszemélyes háztartások döntő többsége ebből következik. A korosztályi átrendeződés és a gyermekes háztartások számarányának visszaesése miatt a három- vagy többgenerációs együttélések eltűntek (Harcza–Monostori 2018). Az iskolázottsági strukturák szintén átalakultak, az alapfokú végzettségűek aránya jelentősen csökkent, az érettségizettek és a diplomásoké számottevően nőtt.¹ Az iskolai végzettség hatással van a termékenységre, a családalapítás időzítésére és formáira, a párkapcsolat felbomlásának kockázatára, míg a várható élettartam társadalmi rétegenként, a különböző iskolai végzettségűek körében okoz jelentős különbségeket az együttélési formák alakulásában (Monostori–Murinkó 2018). Az iskolázottság hatással van a gyermekszám szerinti családmodellek alakulására is. Az elmúlt évtizedekben „Magyarországon a kétgyermekes családmodell úgy kezd visszaszorulni, hogy a magasabban kvalifikált szülők körében az egygyermekes családok aránya növekszik, míg az alacsonyabban kvalifikáltak körében a három és több gyermeket nevelők aránya gyarapodik” (Harcza–Monostori 2017:303). Az európai trendek viszont azt mutatják, hogy az iskolai végzettség és a párkapcsolatok stabilitása, illetve a gyermekvállalási kedv közötti összefüggések változóban vannak. Több európai országban figyelhető meg az a korábbiaktól eltérő jelenség, hogy növekszik a magasabb iskolai végzettségű nők termékenysége, és a párkapcsolatok stabilitása is körükben a nagyobb (Bernardi–Martínez-Pastor 2011; Salvini–Vignoli 2011). E trendek alapján Gøsta Esping-Andersen és Francesco C. Billari (2015) új családelmélete azt állítja, hogy a férfi- és női szerepek újjászerveződése és a két nem közötti egyensúlyba kerülése, a munkaerőpiaci és családi szereposztás kiegyensúlyozódása és egyenlőbb megosztása a két fél között növeli az egyének családalapítási motivációit, és pozitívan hat a gyermekvállalásra, a párkapcsolatok stabilitására is.

1 Harcza és Monostori (2018) összehasonlító elemzésének eredményei alapján 1990-ben a 15 éves és idősebb népesség 56%-a rendelkezett alapfokú végzettséggel, ez 2016-ra 24%-ra csökkent. Ugyanabban az időszakban az érettségizettek aránya 19%-ról 32%-ra emelkedett, a diplomásoké pedig 9%-ról 22%-ra.

Adatok és módszerek

A tanulmány a magyarországi családi együttélések mintázatának leírását, valamint az adott szempontok alapján tipikusnak tekinthető magyar családkonstrukciók azonosítását tűzte ki célul, elsősorban a válaszadók élethelyzetének, életminőségének egyéni percepciói alapján. Ehhez az MTA Mobilitás Kutatási Centrum Kiválósági Együttműködési Program keretében lebonyolított adatfelvétel 2700 fős adatbázisát használtam fel. Az adatbázis nemre, életkorra, iskolai végzettségre és településtípusra volt reprezentatív. Az adatfelvétel 2018-ban zajlott.

Az elemzések során a deskriptív módszerek közül a standard középérték-mutatókat (átlag, medián, módusz), valamint százalékos megoszlásokat alkalmaztunk a jelenségek sokszínűségének megismerésére, többváltozós összefüggések esetén a mérési szinttől függően varianciaanalízist és keresztábra-elemzést végeztünk. Ez utóbbiban kiemelten figyelembe vettük – a nagy mintaelemszám miatt – az egy cellában lévő esetek minimális számát (5 fő). A referencia-megbízhatósági szint az elemzés során minden esetben 95% volt, így akkor tekintettünk statisztikailag igazoltnak egy összefüggést, ha szignifikanciaszintje 0,05-nél kisebb. Az elemzés során olyan jól interpretálható családkonstrukciók leírására törekedtünk, amelyek a családösszetétel és a szubjektív életminőség egyes dimenzióinak kapcsolatán keresztül értelmezik az együttéléseket. A kiválasztott egyéni percepciók dimenziói az alábbiak voltak:

- szubjektív osztályhelyzet;
- lefelé vagy felfelé mobilitás szubjektív megítélése a gyermekkorhoz képest;
- lefelé vagy felfelé mobilitás szubjektív megítélése a 10 évvel korábbi helyzethez képest;
- anyagi boldogulás.

Alapvetően a rendelkezésre álló változószettel dolgoztunk, amelyet kiegészítettünk a különböző együttélési mintákat illusztráló származtatott változó négy kategóriájával. Ezek alapján kiindulásként megkülönböztettük:

1. az egyedül élőket;
2. a gyermek nélküli házastársi/élettársi kapcsolatban élőket;
3. a gyermeket egyedül nevelő szülőket; valamint
4. a gyermeket nevelő házastársak/élettársak együttélését.

Ezek a kategóriák a formális családi struktúrák leírására alkalmasak (amelyeket a későbbiekben ismertetek is), de több szempontú, a családi mintázatok és a szubjektív életminőség egyes dimenzióinak összekapcsolására, homogén csoportok

(típusos családkonstrukciók) megalkotására önmagukban nem. A válaszadói csoportok statisztikai alapú megalkotásának eszközeként a klaszterelemzést választottuk, amelyet nem-hierarchikus eljárással, az ún. K-szemponthú klaszteranalízissel végeztünk.² A klaszterelemzésbe bevont változók az alábbiak voltak: *településtípus, családméret (háztartás létszáma), szubjektív osztályhelyzet, a válaszadó iskolai végzettsége és a válaszadó családi állapota*. A klaszterképző változókészlet kezdetben bővebb volt, viszont a multikollinearitás elkerülésére az egymással erősen korreláló változókat, így például a foglalkozási mobilitás és a megélhetés körülményeit is kizártuk. A csoportalkotás eredményeképp négy csoport körvonalazódott, az alábbi elemszámokkal:

1. klaszter: N = 786; 2. klaszter: N = 602; 3. klaszter: N = 493; 4. klaszter: N = 689.

A minta jellemzői

A háztartások mérete viszonylag kicsi, átlagosan 2,27 főből áll. Nem egészen egyharmadukban élnek csak gyermekek, vagyis nagyon jelentős a gyermekkori eltartott nélküli családok aránya. A többség élettársal/házastárssal él, egyenye gyedük özvegy/elvált, kevesebb mint egyharmaduk pedig egyedülálló (hajadon/nőtlen). A 18–39 éves fiatalok és a 40–59 éves középkorosztály egyharmad-egy harmad arányban képviselteti magát, a 60 éven felüli idős korosztály ennél valamivel kisebb mértékben. A budapestiek és a megyeszékhelyi nagyvárosokban élők körülbelül azonos nagyságrendben, kevéssel 20% alattiak, egyharmaduk egyéb városokban él, ettől valamivel kevesebben községek (falvak) lakói. Önmaguk által meghatározott státusz helyzetük (szubjektív osztálybesorolás) szerint egyharmaduk a középosztályhoz tartozónak érzi magát (ők a legszámosabb csoport), több mint egynegyedük a munkásosztályba és egynegyedük az alsó középosztályba sorolja magát. A kérdezettek többsége megélhetési nehézségekkel küzd, minden második ember úgy érzi, hogy csak valamilyen szintű nehézségek árán tudja fedezni a háztartása mindennapos kiadásait.

Települési különbségek: háztartásméret, lakásméret, megélhetés, osztályhelyzet

Az átlagos háztartásméret településtípusonként szignifikánsan különbözik. Minél kisebb a település, annál nagyobb átlagos háztartásméret jellemzi. Budapesten működnek a legkisebb háztartások (2,16 fő/háztartás), a községekben a legnepe sebbek, igaz, itt is mindössze 2,36 fő él egy háztartásban (*1. táblázat*).

2 Ennek oka: nagy a rendelkezésre álló elemszám, a klaszterképző változók esetében a kiugró értékek nem jellemzők, illetve jelen esetben nem döntő jelentőségű az alkalmazott távolságmérték.

1. táblázat. A családban együtt élők átlaga (háztartásnagyság)

Településtípus	Átlag	N	Std. Deviation
Budapest	2,16	490	1,025
Megyeszékhely	2,24	482	1,087
Város	2,28	946	1,137
Község	2,36	782	1,212
Összesen	2,27	2700	1,133

*Egy szempontos ANOVA, szignifikancia-értéke: $p \leq 0,001$

Az otthonok mérete a nem nagyvárosi településeken szignifikánsan nagyobb (2. táblázat), minél kisebb a település, annál nagyobb alapterületű otthonokban élnek az emberek. A szubjektív életminőség vizsgált dimenziója viszont fordított összefüggést mutat, minél kisebb településen él valaki, annál nagyobb arányban (a városokban és a falvakban élők több mint 60%-ának) okoz nehézséget számára, hogy fedezze mindennapi kiadásait (3. táblázat).

2. táblázat. Lakásméret településtípusonként

	Átlagos lakásméret (m ²)	Szobák átlagos száma
Budapest (N = 490)	59,3	2,3
Megyeszékhely (N = 482)	67,8	2,5
Város (N = 946)	77,8	2,6
Község (N = 782)	86,7	2,7

*Egy szempontos ANOVA, szignifikancia-értéke: $p \leq 0,001$

3. táblázat. Szubjektív megélhetés: a mindennapi kiadások fedezésének képessége

	Budapest (N = 470) (%)	Megyeszékhely (N = 462) (%)	Város (N = 912) (%)	Község (N = 755) (%)
Tudja fedezni a kiadásait	55,1	48,9	39,8	36,5
Nehezen tudja fedezni a kiadásait	44,9	51,1	60,2	63,5
Összesen	100	100	100	100

* Pearson-féle khi-négyzet-próba szignifikancia-értéke: 0,000

* Cramer's V értéke: 0,14, szignifikancia-értéke: 0,00

A szubjektív osztályhelyzet alapján a két legalsó osztály (az alsó osztály és a munkásosztály) felülreprezentált a községi és a városi lakosság körében, míg a felsőbb osztályok a nagyvárosokban. A falvak és a kisvárosok válaszdóinak szubjektív osztálybesorolása között szinte nincs értékelhető különbség, mindkét településtípusban a munkásosztályba sorolták magukat a legtöbben (egyharmad-egyharmad arányban), ennél kevesebben, de szintén hasonló szinten az alsó középosztályba, és szintén közel hasonlóan a középosztályba. A fővárosi és megyeszékhelyi népesség viszont többségében a középosztályba sorolja magát, ennél jóval kevesebben az alsó középosztályba, és van egy markáns felső osztályi csoport is (4. táblázat).

Azt mondhatjuk, hogy a települési hierarchián lefelé haladva arányaiban egyre kevesebb a középosztályi, és egyre több a munkásosztályba tartozó népesség, míg minél nagyobb a településméret, annál többen tartoznak a közép- és felső osztályokhoz. Vagyis ebben az értelemben is kimutatható a szakadék a települési lejtő két végpontja között.

4. táblázat. Osztálybesorolás településtípusok szerint

	Budapest (N = 474) (%)	Megyeszékhely (N = 477) (%)	Város (N = 915) (%)	Község (N = 735) (%)
Alsó osztály	4,0	6,3	10,4	8,4
Munkásosztály	14,1	24,5	31,9	33,9
Alsó középosztály	22,6	25,8	26,7	25,7
Középosztály	46,2	36,9	27,5	29
Felső közép- és felső osztály	13	6,5	3,5	3
<i>Összesen</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>

* Pearson-féle khi-négyzet-próba szignifikancia-értéke: 0,000

* Cramer's V értéke: 0,15, szignifikancia-értéke: 0,00

Eredmények

A családi együttélések formális mintázatai

Ebben a fejezetben a magyar társadalomban legjellemzőbb együttélési mintázatokat azonosítom a családlétszám és a családösszetétel alapján. Célom, hogy kétváltozós összefüggésekkel leírjam a családi/együttélési minták karakterjegyeit a családok lakóhelye (településtípus) és néhány, életkörülményekkel összefüggő individuális percepció (a szubjektív osztálybesorolás, a szubjektíven megítélt mobilitási

jellemzők és anyagi boldogulás) alapján.³ Ezek a (formális) családkategóriák szolgálnak majd a klaszterelemzés során kialakított homogén csoportok alapjául is.

Négy származtatott kategóriát alkottunk az együttélési mintákra: 1. egyedül élők; 2. gyermeküket egyedül nevelő szülők; 3. élettársak/házastársak gyermek nélkül; 4. élettársak/házastársak gyermekkel (ez a családforma elsősorban az egy vagy két gyermek és a két szülő együttélését jelenti, a három- vagy többgyermekesek nem jelennek meg a mintában elemezhető arányban). A következőkben ezen együttélési formák legfontosabb összefüggéseit mutatom be.

1. Egyedül élők

A minta csaknem egyharmada egyedül élő, körükben szignifikánsan több az özvegy. Az egyedül élők többsége 60 éven felüli, egynegyedük a középkorosztályhoz (40–59 év) tartozik, ennél valamivel kevesebben pedig a fiatal korosztályhoz (18–39). Lakóhely szerint nincs szignifikáns eltérés az egyedül és nem egyedül élők között, tehát nem igazolható, hogy a vidéki kisebb településeken több egyedülálló él. Viszonylag nagy otthonokban laknak, átlagosan 63,89 m² a lakásuk területe, de ez jelentősen kisebb, mint a nem egyedül élőké (79,44 m²).⁴ Az anyagi boldogulás az egyedül élők számára szignifikánsan nehezebb, 70,7%-uk csak nehézségek árán tudja fedezni a háztartása költségeit. A nem egyedül élők körében ez az arány 51,6% (5. táblázat). E tekintetben az özvegy/elvált és az egyedülálló kategória nem jelent statisztikailag igazolható eltérést.

5. táblázat. Hogyan tudják fedezni a mindennapi kiadásait?

	Egyedül élők (N = 706) (%)	Nem egyedül élők (N = 1891) (%)
Nagy nehézségek árán	7,1	3,8
Nehézségek árán	20,0	10,9
Kisebbségek árán	43,6	36,9
Viszonylag könnyen	22,4	34,6
Könnyen	5,7	12,1
Nagyon könnyen	1,3	1,7
<i>Összesen</i>	<i>100</i>	<i>100</i>

* Pearson-féle khi-négyzet-próba szignifikancia-értéke: 0,000

* Cramer's V értéke: 0,20, szignifikancia-értéke: 0,00

3 Tibori Tímea (2017) tanulmányában összegezte Utasi Ágnes életmód- és mobilitásvizsgálatainak irányait, amelyben értelmezi az egyének és közösségek életstílusát, fogyasztási szokásait, valamint ezek hatását a mobilitásra, attitűdökre, illetve empirikus kutatásuk módszereit is ismerteti.

4 Egy szempontos ANOVA, szignifikancia-értéke: $p \leq 0,001$

Az egyedül élő válaszadók a szubjektív osztályhelyzetüket is alacsonyabbra teszik, inkább a munkásosztályba sorolják magukat, míg a nem egyedül élők inkább a középosztályba.

2–3. Gyermek nélküli élettársi/házastársi kapcsolatok

A kétfős háztartásokban az együttélések túlnyomó többsége házastársi vagy élettársi kapcsolatokban zajlik. Az olyan kétfős családok/háztartások, amelyek nem két felnőtt, hanem egy gyermek és egy felnőtt együttélését jelentik (gyermekét egyedül nevelő szülő), a mintában nem jellemzők, számuk mindössze 69, ezért itt ezt a családtípust nem ismertetjük részletesen, de a későbbiekben más összefüggésekben még kitérünk rá.

A gyermektelen, kétfős párcapcsolatban élők többsége (közel kétharmada) kisvárosi és falusi környezetben él. Iskolai végzettségük reprezentálja a teljes mintát (a minta felénél kevesebben nem rendelkeznek érettséggel). A gyermektelen családok közül a legtöbb (egyharmaduk) a 40–59 éves korosztályba tartozik, egyharmaduk 60 éven felüli, egynegyedük pedig 40 éven aluli. Egy részük azért gyermektelen, mert a felnőttkorú gyermekek már nem élnek a szülőkkel, de azokat is ide soroltuk, akiknek nem született gyermekük (tényleges gyermektelenség). Javarást középosztálybeli háztartások ezek, egy jelentősebb munkásosztályi csoporttal. A legalsó réteg kevésbé jellemző, és a felső közép- és felső osztály aránya is elenyésző. A gyermek nélküli családokat átlagos lakáshelyzet jellemzi, és mivel többnyire kisebb városok vagy községek lakói, túlnyomó többségük (minden második család) átlagos iker- vagy családi házban, illetve minden ötödik család közepes lakáspiaci övezetben, lakótelepi lakásban él.

4. Gyermeket nevelő élettársi/házastársi kapcsolatok

Ebben a családtípusban elsősorban két szülő és egy vagy két gyermek együttélése a tipikus, az öt- vagy annál többfős családok (vagyis a legalább három gyermek) nem jellemzők. Az egy- és kétgyermekes családok között az életminőség vizsgált dimenzióiban (településtípus, lakáspiaci helyzet, lakásnagyság, szubjektív osztálybesorolás) nincs szignifikáns különbség, ami valószínűleg abból adódik, hogy mindkét típus a teljes minta mindössze 8–12%-át teszi ki. Többségükben városi/kisvárosi és falusi családok, a nagyvárosi népesség körében az arányuk jóval alacsonyabb. Átlagos lakáspiaci helyzetűek, leginkább családi házakban és lakótelepi lakásokban élnek. Az almintát háromszobás otthonok jellemzik, ennél kisebb lakásban/családi házban ebben az együttélési formában a családok kevesebb mint egyharmada lakik. Főként középosztálybeli családok, de csaknem egyharmaduk munkás- vagy alsó osztályinak kategorizálta magát. A családok több mint felének tagjai legalább érettséggel rendelkeznek. A korosztályi kategóriák szerint inkább

fiatal és középkorú családok tartoznak ide. A szülők háromnegyede 20 év alatti gyermekkel él, ami azt is jelzi, hogy ebben a családformában a szülők egynegyede továbbra is együtt él a már felnőtt gyermekével.

Családi együttélési minták és szubjektív státusz

Iskolai végzettség alapján statisztikailag igazolható eltérés mutatható ki az egyes családminták között (6. táblázat). A legfeljebb 8 általános iskolai végzettség szignifikánsan legmagasabb arányban az egyedül élők körében jellemző. Itt a legalacsonyabb a diplomások és az érettségizettek aránya is. A legtöbb érettségizett és a legtöbb szakmunkás végzettségű a gyermekkel rendelkező kétszülős családokban jellemző. Körükben a legalacsonyabb az alapfokú végzettségűek aránya, de a diplomások száma sem kiemelkedő. A gyermeküket egyedül nevelő szülők körében magas a diplomások és az érettségizettek aránya, de a 8 osztályt végzettek száma is kiemelkedő.

6. táblázat. Családminták iskolai végzettség szerint

	Egyedül élők (N = 719) (%)	Gyermeküket egyedül nevelők (N = 69) (%)	Élettársak/ házastársak gyermek nélkül (N = 840) (%)	Élettársak/ házastársak gyermekkel (N = 641) (%)	Élettársak/ házastársak gyermekkel (N=641) (%)
Legfeljebb 8 általános	37,7	31,9	24	19,2	19,2
Szakmunkásképző, szakiskola	17,5	14,5	24,2	28,5	28,5
Érettségi	27,3	31,9	31,8	32,3	32,3
Diploma	17,5	21,7	20	20	20
Összesen	100	100	100	100	100

* Pearson-féle khi-négyzet-próba szignifikancia-értéke: 0,000

* Cramer's V értéke: 0,157, szignifikancia-értéke: 0,00

Szubjektív osztályhelyzet a családmintázatokban

Az egyedül élők és a gyermeküket egyedül nevelő szülők szignifikánsan nagyobb arányban sorolják magukat a legalsó társadalmi csoportokba, elsősorban a munkásosztályba (32,4%) és az alsó osztályba (12,4%). A gyermek nélküli párcsoportban élők többsége viszont inkább középosztályinak és munkásosztályhoz tartozónak véli magát. Leginkább középosztályinak (63,6%) a kétszülős, gyermekes családok tartják magukat (7. táblázat).

7. táblázat. Szubjektív státuszbesorolás családtípusonként

	Egyedül élők (N = 703) (%)	Gyermekeket egyedül nevelők (N = 67) (%)	Élettársak/ házastársak gyermek nélkül (N = 820) (%)	Élettársak/ házastársak gyermekkel (N = 632) (%)
Alsó osztály	12,4	10,4	5,2	6,8
Munkásosztály	32,4	31,3	29,0	23,3
Alsó középosztály	23,5	26,9	25,0	27,5
Középosztály	26,9	25,4	34,1	36,1
Felső közép- és felső osztály	4,8	6,0	6,6	6,3
<i>Összesen</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>

* Pearson-féle khi-négyzet-próba szignifikancia-értéke: 0,000

* Cramer's V értéke: 0,172, szignifikancia-értéke: 0,00

Szubjektív mobilitás a családmintázatokban – a gyermekkori családhoz képest

A gyermekkori családhoz képest minden családkonstrukciót alapvetően a fölfelé mobilitás jellemez. A legnagyobb különbségek a családformák között a lefelé mobil és a stagnáló helyzetű (nem mobil) családokban élők körében mutatkoznak. A nem mobilak nagyon jelentős arányban az egyedül élők köréből kerülnek ki, míg a lefelé irányuló mobilitást a gyermekeket egyedül nevelők éltek meg legnagyobb arányban (8. táblázat).

8. táblázat. A mobilitás iránya a kérdezettek gyermekkori családjához képest (szubjektív megítélés)

	Egyedül élők (N = 707) (%)	Gyermekeket egyedül nevelők (N = 68) (%)	Élettársak/ házastársak gyermek nélkül (N = 814) (%)	Élettársak/ házastársak gyermekkel (N = 623) (%)
Lefelé mobil	19,2	25,0	15,4	15,7
Nem mobil	33,2	22,1	26,5	25,4
Fölfelé mobil	47,5	52,9	58,1	58,9
<i>Összesen</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>

* Pearson-féle khi-négyzet-próba szignifikancia-értéke: 0,000

* Cramer's V értéke: 0,153, szignifikancia-értéke: 0,00

Szubjektív mobilitás a családmintázatokban – a 10 évvel ezelőtti helyzethez képest A válaszadók a mobilitást láthatóan elsősorban a gyermekkori osztályhelyzet-percepcióhoz kapcsolták, hiszen a rövidebb távú, 10 évvel ezelőttihez viszonyított helyzetüket a korábbinál jóval kevesebben élték meg felfelé irányuló mozgásként, inkább stagnálásként értékelték. Nagyon jelentős lefelé csúszást érzékeltek az egyedül élők és a gyermeküket egyedül nevelő szülők. A párkapcsolatban élő gyermektelenek és gyermekesek ennél szignifikánsan alacsonyabb arányban ítélték romlónak a helyzetüket. A 10 évvel korábbihoz képest fölfelé mobilak szignifikánsan nagyobb arányban fordulnak elő a kétszülős, gyermekes családok között, mint a más együttélési formák esetében (9. táblázat).

9. táblázat. A mobilitás iránya a kérdezett 10 évvel ezelőtti helyzetéhez képest

	Egyedül élők (N = 662) (%)	Gyermeküket egyedül nevelők (N = 66) (%)	Élettársak/ házastársak gyermek nélkül (N = 772) (%)	Élettársak/ házastársak gyermekkel (N = 598) (%)
Lefelé mobil	23,1	25,8	15,0	11,9
Nem mobil	48,6	37,9	50,5	46,3
Fölfelé mobil	28,2	36,4	34,5	41,8
<i>Összesen</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>

* Pearson-féle khi-négyzet-próba szignifikancia-értéke: 0,000

* Cramer's V értéke: 0,174, szignifikancia-értéke: 0,00

Tipikus magyar családok – családtípusok a klaszterelemzés eredményei alapján

A klaszterek meghatározása előtt azt a kérdést tettük fel, hogy az eltérő településtípusokon élő családok (vagy háztartások) szerkezete és percepciói jellemzően mennyire különböznek a bennük élő családtagok száma, családi állapota, iskolai végzettsége és szubjektív osztályhelyzete szerint. Az elemzés során négy klasztert tudtunk értelmezni a következő változók bevonása alapján: *családméret, családi állapot, településtípus, iskolai végzettség és státusz (szubjektív osztályhelyzet)*. Kiindulásként a K-középpont módszerével három csoportot hoztunk létre, mert a korosztályi kategóriák és a családméret-percentilisek ezt indokolták. Viszont két csoport 1000+ létszámmal szerepelt, egy pedig <100 létszámmal, a többi válaszhiány miatti hiányzó érték volt. Emiatt négy kategóriát kérve az iteráció során alakult a négy csoport. Ezek már elemszámban és tartalmi interpretációban is eleget tettek az elemzés elvárásainak. A négy klaszter jellemzőinek ismertetése során elsősorban a klaszterek közötti szignifikáns különbségeket értelmeztük, de ahol

nem tudunk statisztikai összefüggéseket bizonyítani, de a klaszterre vonatkozóan mégis fontos jellemzőnek ítéltük, külön jelezzük.

A klaszterek jellemzése során további változók – *korosztály, szubjektív mobilitás a gyermekkorhoz képest, szubjektív mobilitás a 10 évvel korábbi időszakhoz képest, a háztartási kiadások fedezésének képessége, elégedettség (munkával, családdal, étellel)*,⁵ *kulturális fogyasztás*⁶ – beemelésével mélyítettük a megalkotott családkonstrukciókra vonatkozó ismereteket, amelyek a családok stabilitásának és „közérzetének” összefüggéseit jelzik.

A klaszterelemzéssel a kiválasztott jellemzők alapján az alábbi négy, tipikusnak mondható családi mintázat vált igazolhatóvá:

1. romló helyzetű, idősödő, vidéki, gyermektelen munkáscsaládok;
2. stabil helyzetű, vidéki, gyermektelen, középosztályi családok;
3. stabil helyzetű, vidéki, gyermekes, alsó középosztályi családok;
4. nagyvárosi, párkapcsolatban vagy egyedül élő, magasan képzett középosztályi családok.

Klaszter 1: Romló helyzetű, idősödő, vidéki, gyermektelen munkáscsaládok (N = 786)

A legkisebb családméretű klaszter, amelyet a párkapcsolatban élők és a válás vagy özvegyülés miatt egyedülállóvá válók alkotnak. A tagjainak száma mindössze 1,6 fő. Nem nagyvárosi, inkább kisebb városokban és falvakban élő, gyermektelen egyedülállók és gyermektelen családok klasztere. A legidősebb korosztályú klaszter, tagjai leginkább a 60 éven felüliek köréből kerülnek ki, de a középkorosztályhoz tartozók is jelen vannak. Innen hiányoznak leginkább a fiatalok, minden más csoportban erősebb a jelenlétük. A legalacsonyabb iskolázottságú klaszter, a 8 általánost alig haladja meg az ide tartozók végzettsége. A diplomások és az érettségi-

- 5 A kutatás az elégedettséget három területen mérte. Arra kérdezett rá, hogy a válaszadók mennyire elégedettek *a munkájukkal, a családon belüli kapcsolataikkal és mindent egybevetve az életükkel*. A válaszokat 0-tól (teljes elégedetlenség) 10-ig (teljes elégedettség) terjedő skálán jelölhették.
- 6 A különböző kulturális lehetőségeket a kérdőív 1–4 skálán mérte, ahol a válaszadók a *nem fordult elő; ritkán; időnként; gyakran* lehetőségek közül választhattak. Ebből képeztünk egy új, kétértékű változót, aszerint, hogy *nem jellemző* (nem fordult elő; ritkán), illetve *időnként/gyakran előfordul*. Amely változók kimaradtak a vizsgálatból, ott a rendszeres részvételi arány nem érte el a teljes mintában a 15%-ot, így a klaszterenkénti bontás nem volt releváns. Az alábbi kulturális lehetőségek az alacsony mintaérték miatt nem kerülhettek be a klaszterekbe: opera, balett, komolyzene, múzeum, kiállítás, zenei fesztivál, színház, zenés színház, operett, bor-, gasztronómiai, kézműves fesztiválok, helyi alapítványi, egyesületi bál, történelmi, hagyományörző helyi fesztivál, helyi sportesemény. A kulturális magatartások változásáról Tibori (2013) kínál alapot.

zettek szinte teljes hiánya jellemzi. Tagjai a két legalsó társadalmi csoporthoz sorolják magukat, leginkább a munkások körébe, de számottevően az alsó osztályhoz is. A 10 évvel ezelőtti helyzetükhöz képest ők éltek meg legkevésbé felfelé mobilitást, helyzetüket leginkább a változatlanság jellemzi, de az összes klaszter közül körükben a legmagasabb a lecsúszók aránya is. A legsúlyosabb anyagi helyzetben lévő családok, tagjaik csak nagy nehézségek árán tudnak megélni⁷ és fedezni a mindennapi kiadásokat. Munkájukkal az összes családtípus közül itt a legelégedetlenebbek. Családi, rokonsági kapcsolataikkal némileg elégedettebbek, mint a munkájukkal, de ezen a téren is itt tapasztalható a legnagyobb elégedetlenség. Kultúrafogyasztás terén ők olvasnak legritkábban újságot, és járnak legritkábban étterembe, viszont ők vesznek részt leggyakrabban város- és falunapon, és az összes klaszter közül ők kertészkednek a legtöbbit. Mint minden más klaszterben, itt is a televíziót nézik a leginkább, és az internetezés a második leggyakoribb elfoglaltság.⁸

Klaszter 2: Stabil helyzetű, vidéki, gyermektelen, középosztályi családok (N = 602)

A gyermekes családok aránya és az átlagos gyermekszám ebben a klaszterben is nagyon alacsony (a családméret 2,01). Többségükben házastárssal vagy élettárral élő párok, de van egy számottevő egyedülálló csoport is, amely vagy jogállásuk szerint (nőtlen, hajadon), vagy családi állapotuk (válás/özvegyülés) miatt egyedül élőkben áll. Hasonlóan a „munkásklaszterhez”, elsősorban a vidéki terekben, városokban és falvakban élnek – itt találjuk a legnagyobb arányú vidéki népességet –, ez az egyetlen klaszter, amelyben nem mutatható ki a nagyvárosi élet. Elsősorban középkorosztályú (40–59 éves) csoport alkotja, amelynek családjai már vélhetően felnevelték gyermekeiket. A középkorosztály mellett a legjellemzőbb korosztályi csoport a klaszteren belül az egyedülálló fiataloké (18–39 év). Többségük középfokú végzettségű, minden más klaszternél több közöttük az érettségizett. Az iskolai végzettségek szintje felfelé szóródik, lefelé nem, alapfokú végzettségűeket itt nem találunk. A diplomások aránya is viszonylag magas, a második legmagasabb a négy klaszter közül, vagyis ez az egyik legtanultabb csoport. Tagjai elsősorban középosztályi és alsó középosztályi státuszba sorolták magukat, az alsó

7 *A Hogyan tudja fedezni az Ön háztartása a szokásos kiadásokat* kérdésre adott válaszok eredményeinek klaszterek közötti különbségei nem szignifikánsak, de a mintára vonatkozóan fontosnak tartottuk közölni.

8 *Az elmúlt egy év során milyen gyakran vett részt a következő tevékenységekben, végezte a következő tevékenységeket...?* kérdésre adott válaszok eredményei közül az újságolvasás, az étterembe járás, a kertészkedés és a városnap, falunap esetében találtunk szignifikáns különbségeket a klaszterek között, minden más, kulturális fogyasztással kapcsolatos eredmény csak az adott családkonstrukcióra érvényes.

osztályi besorolás egyáltalán nem jelenik meg körükben. A családok tagjai többségükben nem mobilak, a helyzetük 10 éven belül nem változott, de egy markáns csoport a vizsgált időszakban fölfelé elmozdulást is érzékelt, a lefelé mobilitás nem jellemző. Szubjektíve az egyik legjobb anyagi helyzetben lévő klaszter, ahol a háztartási kiadások finanszírozása a többség számára nem okoz jelentősebb nehézséget. A két gyermektelen klaszter között ez a jelentős különbség, bár statisztikai összefüggést a kettő között nem tudtunk kimutatni. A munkájukkal minden klaszter tagjai elégedetlenek, de az idetartozók az egyik legelégedetlenebbek. Családon belüli kapcsolataikkal a munkásklaszter után szintén ők a legelégedetlenebbek. Ugyanakkor az életével összességében mégis ez a gyermekeit már felnevelő, iskolázott, vidéki, középosztályi, stabil anyagi helyzetben élő csoport az egyik legelégedettebb.⁹ A kulturális fogyasztás terén az újságolvasás és az étterembe járás gyakoriságában emelkednek ki a többi klaszter közül, egyébként körükben is magas a televíziózási és internetezési gyakoriság, és bár statisztikailag nem igazolható különbséggel, de a könyvolvasás szintén az egyik leggyakoribb tevékenységek körébe tartozik.

Klaszter 3: Stabil helyzetű, vidéki, gyermekes, alsó középosztályi családok
(N = 493)

A legnagyobb családméretű klaszter, az egyes családokban átlagosan 3,92-en élnek. A nagyvárosi érintettség elenyésző, elsősorban a vidéki városok és falvak gyermekes háztartásai tartoznak ide. A családok enyhe többségében legalább két gyermek él, de a kiugró értékek miatt az átlagos gyermekszám 3,23 fő. A legfiatalabb korösszetételű klaszter, többségük a 18–39 éves korosztályba tartozik, egy markáns csoport viszont középkorú. Az idősek jelenléte elenyésző. Az összes klaszter közül itt találkozunk a legtöbb szakmunkással. A végzettségek a szakmunkástól egy szinttel feljebb (érettségi) és egy szinttel lejjebb (8 osztály) lévő tartományban szóródnak (viszonylag arányosan), de a diplomás szülők jelenléte nem jellemző. Elsősorban házastársi/élettársi kapcsolatban élők alkotják a klasztert, akik többségükben munkásosztályinak és alsó középosztályinak értékelték a státuszukat. 10 évvel korábbi helyzetükhöz képest vagy stagnálónak ítélik a jelenüket, vagy inkább felfelé mobilitást érzékelnek. Anyagilag nem kiszolgáltatott klaszter, nem számolnak be súlyos gondokról, többségük viszonylag könnyen vagy legfeljebb kisebb nehézségekkel fedezi a mindennapi megélhetések költségeit. Kissé elégedettebbek a munkájukkal, mint az előző két klaszter, de minden más klaszterhez hasonlóan ők is ezen a téren a legelégedetlenebbek. A családon

9 Az étellel való elégedettség összefüggésben a klaszterek között nem tudtunk szignifikáns különbségeket kimutatni, az erre vonatkozó eredményeink nem általánosíthatók.

belüli kapcsolataikkal viszont rendkívül elégedettek, minden klaszter közül a legelégedettebbek. Összességében az életükkel is ők a legelégedettebbek, igaz, ez a különbség nem támasztható alá statisztikailag, kifejezetten erre a klaszterre igaz. A kulturális fogyasztás terén ők is gyakori tévénézők és internetezők, az újságolvasás és az étterembe járás kissé ritkábban fordul elő, mint az iskolázottabb klaszterekben, de gyakoribb a kertészkedés és a részvétel a városnapokon, falunapokon. Viszonylag gyakoriak a baráti összejövetelek a saját lakásokban, és a könyvolvasást is a gyakoribb események között jelölték, de ezek a klaszterek közötti különbségek statisztikailag nem igazolhatók.

Klaszter 4: Nagyvárosi, párkapcsolatban vagy egyedül élő, magasan képzett középszintű családok (N = 689)

Kis családméretű klaszter, 2,1 fős átlagléttszámmal. Többségében gyermektelen családok alkotják, de negyedüknek gyermeke is van. Az átlagos gyermekszám alacsony, 1,26. Leginkább házastárssal vagy élettárssal élnek, viszont minden más együttélési forma is markánsan jelen van (egyedülálló, elváltként vagy özvegyként egyedül élő). Csak a fővárosban és a megyeszékhelyi nagyvárosokban élnek, a kisebb településeken nincsenek jelen. A klaszteren belül a fiatalok aránya a legmagasabb, de jelentős súllyal szerepelnek a középkorúak és az idősebb korosztályhoz tartozók is. A munkáscsaládok klasztere után itt találjuk a legnagyobb arányú 60 éven felüli csoportot, és a legfiatalosabb 3. klasztert követően a legtöbb fiatal is. Kimagaslóan képzett családi csoport, iskolai végzettségük kiugróan magas, kizárólag érettségizett és diplomás családok alkotják. Ebben a klaszterben a legmagasabb a diplomások és a 2. klasztert követően az érettségizettek aránya is. Többségükben középszintűnek, kevesebben alsó középszintűnek tekintik magukat. Itt jelennek meg legmarkánsabban a felső közép- és felső osztályba tartozók is. A 10 évvel ezelőtti helyzetükhöz képest itt találjuk a legmeghatározóbb nagyságrendű felfelé mobil csoportot, de van egy jelentősebb változásokat nem észlelő, stagnáló helyzetű csoport is. A mindennapi megélhetéshez szükséges költségeket könnyen finanszírozzák, legfeljebb kisebb nehézségekkel néznek szembe. A munkájukkal ők a legelégedettebbek, de önmagában ez az elégedettségi index ugyanolyan alacsony, mint minden más klaszterben, a többi elégedettségi mutatóhoz képest. A családon belüli kapcsolataikkal elégedettebbek, leginkább a középszintű gyermektelen vidéki családok elégedettségi szintjéhez hasonlóan, de a gyermekes, alsó középszintű vidéki családok (3. klaszter) elégedettségi szintjét nem érik el. Mindent egybevetve az életükkel jóval elégedetlenebbek, mint a vidéki alsó középszintű és középszintű családok (2. és 3. klaszterbe tartozók), a legrosszabb helyzetű munkáscsaládok klaszterét követően ők a legkevésbé elégedettek az életükkel. Kultúrafogyasztásuk terén az újságolvasás és az étterembe já-

rás gyakoriságában mértünk magasabb eredményeket, a kertészkedésben hasonló szintet, a város- és falunapi programok terén pedig alacsonyabbat a többi klaszternél. A számítógépes játékok, a baráti összejövetelek, a könyvolvasás körükben valamelyest magasabb értékeket mutat a többi klaszterénél, de ezek statisztikailag nem igazolható különbségek.

Összegzés helyett: a tipikus magyar családok

A kutatásunk eredményeként el tudtunk különíteni négy olyan családtípust, amelyeket a lakóhely, a családtagok száma, családi állapota, iskolai végzettsége és szubjektív osztályhelyezete változók alapján alakítottunk ki a klaszteranalízis során, és amelyek ezen ismérvek alapján a legtipikusabbaknak tekinthetők. A következőkben ezen családtipológia rövid, összegző jellemzését adjuk.

A romló helyzetű, idősödő, vidéki, gyermektelen munkáscsaládok kiscsaládban élnek, kisebb városok és falvak lakói. Idősödő egyedülállók vagy gyermektelen párok. Rendkívül alacsony iskolázottságuk és munkásosztályba tartozásuk különbözteti meg őket a többi családi formációtól. Életük során felfelé mobilitást nem éltek meg; azok, akiknek a helyzete az évek folyamán nem stabilizálódott, a lecsúszók közé kerültek. Anyagi nélkülözésben élnek, a mindennapi megélhetési kiadásukat csak nehézségek árán tudják előteremteni. Súlyosítja a helyzetüket, hogy sem a munkájukkal, sem a családi, rokonsági kapcsolataikkal nem elégedettek. Egy gyermekeit már kibocsátó, alacsony státuszú, kistelepülési környezetben élő, mindennapi nehézségekkel küzdő családforma.

A stabil helyzetű, vidéki, gyermektelen, középosztályi családok szintén kiscsaládban élnek, és szinte kizárólag a vidéki terekben. Gyermekeiket már felnevelő és kibocsátó, magas iskolázottságú, vidéki középosztályi családok. Helyzetük hosszú idő óta stabil, ha történt mobilitás, felfelé lépés volt, a lecsúszás ebben a családtípusban nem jellemző. Mindezekből is következően jó anyagi körülmények között élnek, és bár sem a munkájukkal, sem a meglévő családi kapcsolataikkal nem igazán elégedettek, összességében az életükkel kifejezetten elégedettek.

A stabil helyzetű, vidéki, gyermekes, alsó középosztályi családok nagy létszámú, vidéki terekben élő, többnyire kétgyermekes családok. Fiatal, elsősorban szakmunkás vagy érettségizett családtagok alkotják, a diplomások nem jellemzők körükben. Munkások és alsó középosztályiak. Az ő helyzetük is stabil, stagnáló, de ha történt elmozdulás a társadalmi státuszukban, azt ők is inkább felfelé mobilitásként élték meg. Kiszámítható, jó anyagi körülmények között élnek, nincsenek mindennapos anyagi gondjaik. A munkájukkal csak közepes szinten elégedettek, de a családi kapcsolataikkal is, az életükkel is rendkívül elégedett erős középosztályi családok.

A nagyvárosi, párkapcsolatban vagy egyedül élő, magasan képzett középosztályi családok jórészt gyermektelen párkapcsolatban, nagyvárosokban élő kisméretű családok, a kisvárosi és falusi terekben nem jellemzők. Ahol van gyermek, legfeljebb egy gyermeket nevelnek. A fiatalok és az idősek családjai is idesorolódnak, akiket összekapcsol az átlagon felüli magas iskolázottság és az erős középosztályi kötődés. Jó néhány család már inkább a felsőbb osztályokba tartozik. Jó körülmények között, anyagi nehézségek nélkül élnek. Közepesen elégedettek a munkájukkal, ennél jobban a családon belüli kapcsolataikkal. Az életükkel viszont (a legszegényebb munkáscsaládokat követően) ennek a legmagasabb státuszú, legjobb módú családi formációnak a tagjai a legelégedetlenebbek.

IRODALOM

- BENGTSON, VERN L.–BIBLARZ, TIMOTHY J.–ROBERTS, ROBERT E. L. (2007) How Families Still Matter: A Longitudinal Study of Youth in Two Generations. In Skolnick, Arlene S.–Skolnick, Jerome H. (eds.) *Family in Transition*. Boston: Pearson Allyn and Bacon, 315–324.
- BERNARDI, FABRIZIO–MARTINEZ-PASTOR, JUAN-IGNACIO (2011) Divorce risk factors and their variations over time in Spain. *Demographic Research*, 24/31, 771–800.
- CHERLIN, ANDREW J. (2005) American Marriage in the Twenty-First Century. *The Future of Children* 15/2, 33–55.
- COONTZ, STEPHANIE (2005) *Marriage, a History: From Obedience to Intimacy, or How Love Conquered Marriage*. New York: Viking.
- ESPING-ANDERSEN, GØSTA–BILLARI, FRANCESCO C. (2015) Re-theorizing Family Demographics. *Population and Development Review*, 41/1, 1–31.
- FIELDS, JASON (2004) *America's Families and Living Arrangements: March 2000*. *Current Population Reports* (Series P20, No. 537.). Washington, D. C.: Census Bureau.
- HARCSA ISTVÁN–MONOSTORI JUDIT (2017) A háztartás- és családszerkezeti változások hosszú távú trendjei Magyarországon európai kontextusban: teóriák, tévképzetek, tények. *Demográfia*, 60/4, 299–332. DOI: <https://doi.org/10.21543/Dem.60.4.2>
- HARCSA ISTVÁN–MONOSTORI JUDIT (2018) A háztartásszerkezet és az iskolai végzettség összefüggései. In Kolosi Tamás–Tóth István György (szerk.) *Társadalmi riport 2018*. Budapest: Tárki. Hozzáférés: https://tarki.hu/sites/default/files/trip2018/109-124_Harcsa_Monostori_htszerk_iskveg.pdf

- JAMIESON, LINN (2011) Intimacy as a Concept: Explaining Social Change in the Context of Globalisation or Another Form of Ethnocentricism? *Sociological Research Online* 16. DOI: 10.5153/sro.2497
- MCLANAHAN, SARA S.–DONAHUE, ELISABETH–HASKINS, RON (eds.) (2005) Marriage and Child Wellbeing. *The Future of Children*, 15/2.
- MONOSTORI JUDIT–MURINKÓ LÍVIA (2018) Háztartás- és családszerkezet. In Monostori Judit–Öri Péter–Spéder Zsolt (szerk.) *Demográfiai Portré 2018*. Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, 177–197.
- POPEONE, DAVID (1994) *Sociology*. New Jersey: Prentice Hall PTR.
- POPENOE, DAVID–WHITEHEAD, BARBARA DAFOE (2005) *State of Our Unions: The Social Health of Marriage in America*. New Brunswick, N. J.: National Marriage Project at Rutgers University.
- SALVINI, SILVANA–VIGNOLI, DANIELE (2011) Things change: Women's and men's marital disruption dynamics in Italy during a time of social transformation, 1970–2003. *Demographic Research*, 24/5, 145–174.
- SMOCK, PAMELA J.–GUPTA, SANJIV (2002) Cohabitation in Contemporary North America. In Booth, Alan–Crouter, Ann C. (eds.) *Just Living Together: Implications of Cohabitation in Families, Children, and Social Policy*. Mahwah, NJ: Erlbaum, 53–84.
- THÉVENON, OLIVER (2009) Does fertility respond to work and family reconciliation policies in France? HAL. <https://halshs.archives-ouvertes.fr/hal-00424832/document>
- TIBORI TIMEA (2013) Kulturális magatartás- és értékváltozások. In: T. Kiss Tamás–Tibori Timea: *Kultúrkapuk. Tanulmányok a kultúr[politik]ákról, az értékközvetítésről és a kulturális valóságról*. Szeged: Belvedere, 271–286.
- TIBORI TIMEA (2017) Utasi Ágnes szociológusról és a gyűjteményről. *socio.hu* 2017/3, 86–95.